

benedictus de spinoza

hakikat kendisinin
ölçüsüdür

İyi eylemenin ve daima neşede olmanın etiği

DESTEK YAYINLARI: 1535

FELSEFE: 64

BENEDICTUS DE SPINOZA / HAKİKAT KENDİSİNİN ÖLÇÜSÜDÜR

Yayıma Hazırlayan: Özgecan Şekerci

Her hakkı saklıdır. Bu eserin aynen ya da özet olarak hiçbir bölümü, yayınevinin yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

İmtiyaz Sahibi: Yelda Cumalıoğlu
Genel Yayın Yönetmeni: Ertürk Akşun
Felsefe Serisi Yayın Koordinatörü: Özlem Küskü
Editör: Devrim Yalkut
Kapak Tasarım: İlknur Mustu
Sayfa Düzeni: Cansu Poroy
Sosyal Medya-Grafik: Tuğçe Budak - Mesud Topal

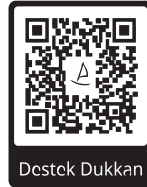
Destek Yayınları: Kasım 2021

Yayıncı Sertifika No. 13226

ISBN 978-625-441-505-0

© Destek Yayınları
Abdi İpekçi Caddesi No. 31/5 Nişantaşı/İstanbul
Tel. (0) 212 252 22 42
Faks: (0) 212 252 22 43
www.destekdukkam.com
info@destekyayinlari.com
facebook.com/DestekYayinevi
twitter.com/destekyayinlari
instagram.com/destekyayinlari

Deniz Ofset – Çetin Koçak
Sertifika No. 48625
Maltepe Mahallesi
Hastane Yolu Sokak No. 1/6
Zeytinburnu / İstanbul
Tel. (0) 212 613 30 06

Destek Dukkan

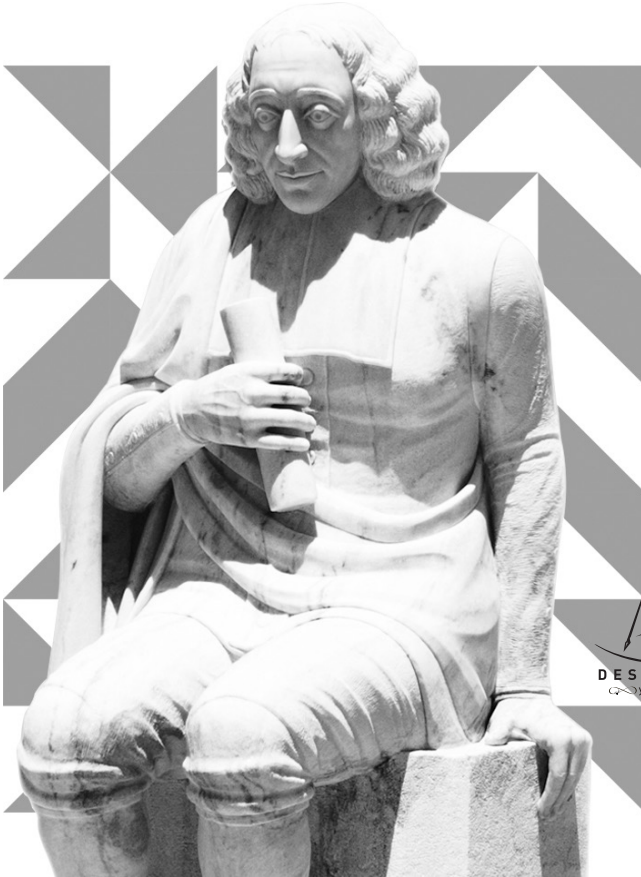

benedictus de spinoza

hakikat kendisinin ölçüsüdür

İyi eylemenin ve daima neşede olmanın etiği

Yayıma Hazırlayan: Özgecan Şekerci

DESTEK
yayımları

“Çağdaş eleştirel düşüncede bir filozoftan yararlanmanın tek yolu, ondan hedefe uygun bire bir alıntılar yapmak değildir. Onun koyduğu öncüllerden bizim bugün neler çıkarsadığımız, bunlardan hareketle hangi yeni kavrayış biçimlerini geliştirdiğimiz, onun açtığı düşünce hattının menziline neler uzandığını keşfedebilmemiz önemlidir (tabii ona asla söylemeyeceği şeyler söyletmeden).”*

* Eylem Canaslan, *Spinoza: Yöntem, Tanrı, Demokrasi*, Dost Kitabevi Yayınları, 2019, s. 203

Önsöz

Klasik felsefe tarihi, modern felsefenin kurucusu ve öncüsü olarak René Descartes'ı işaret etse bile, Descartes'tan biraz sonra tarih sahnesinde belirecek olan Baruch Spinoza, skolastik dönemden modern döneme geçişin en güçlü simgelerinden birisi olarak kabul edilir. Zira o, dışlanma pahasına, Tanrı'ya dair genel kavrayışı köklü biçimde eleştirmiş ve Tanrı'yı zorunluluk gereği yer kaplayan bir töz olarak kavramıştır. Spinoza'nın ortaya koyduğu ontoloji, kimileri buna itiraz etse de, materyalistik olmaktan uzak bir monizmdir. Descartes'ın düalizmi ile Leibniz'in plüralizmi arasında Spinoza'nın monizmi, on yedinci yüzyıl töz felsefesinin en önemli kavrayışlarından birini örnekler. Ortaya koymuş olduğu ontolojinin yanı sıra Spinoza, ruhun duygulanışlarına dair önermeleri ile de günümüzde oldukça

popülerdir. Neşe ve keder duygulanışlarının birbirlerine karşı konumlandığı ve diğer duygulanışların bu iki duygulanışın farklı görünüşleri olduğu bu yaklaşım, neşeli olabilmenin ve neşeli bir yaşam sürebilmenin de bir rehberi gibidir. Spinoza'nın ortaya koymuş olduğu bu fikirleri izleyebileceğimiz, tanım, aksiyom, önerme ve kanıtlardan oluşan en büyük eseri *Ethica* –geometrik biçimde ve oldukça incelikle örülmüş bu felsefe örgüsü– çözülmesi oldukça zor, olağanüstü muntazam bir sistemdir.

Baruch Spinoza, felsefesiyle olduğu kadar yaşamöyküsüyle de dikkat çekici bir filozoftur. Henüz yirmi üç yaşındayken Yahudi cemaati tarafından dışlanması, daha sonra bıçaklı saldırıya maruz kalması, yaşamını bazen dostlarının katkılarıyla, bazen de merccek perdahlayarak kıt kanaat sürdürmeye çalışması ve tüm bu zorlukların onu genç yaşta ölüme sürüklemesi, onun tam manasıyla filozofik bir yaşam sürdüğüne dair kimi işaretler olarak okunmalıdır. Şüphe yok ki felsefesi ve yaşamıyla Spinoza, felsefe tarihinin en önemli ve en kritik eşiklerinden birisidir. Nitekim o, Karl Marx'tan Friedrich Nietzsche'ye, Immanuel Kant'tan Friedrich Hegel'e, Johann Wolfgang Von Goethe'den Ludwig Wittgenstein'a, Jorge Luis Borges'ten Albert Einstein'a, Sigmund Freud'dan Gilles Deleuze'ye kadar, pek çok farklı ekolden ve pek çok farklı disiplinden önemli kişilere esin kaynağı olmuş ve onların düşüncelerinin şekillenmesine katkıda bulunmuştur.

Spinoza günümüzde halen, oldukça fazla okunan ve oldukça fazla atıf alan bir filozoftur. Elinizde bulunan bu eser de, onun yaşamına ve düşüncesine ışık tutmayı, dahası onun daha iyi anlaşılmasının yolunu açmayı amaçlamaktadır.

Dikenli yerler, üç büyük sürgün*

Bir varmış bir yokmuş. Parmaklarınızın bu sayfalara dokunuşundan yaklaşık üç bin yıl kadar önce, var olalı beri, yürekleri Tanrı'larının onlara vaat ettiği toprakların özlemi ile yanıp tutuşan bir kavim yaşarmış. Yıldızlı kumların üzerinde görkemli yapıların yükseldiği bir diyardan, bin bir zorlukla, aklın hükümranlığı yeryüzüne hâkim olmadan önce insanların inandıkları ve de adına mucize dedikleri bin bir olağandışı halin sonunda, belki de o mucizeler ile ve onlar sayesinde, Tanrı'larının elçileri önderliğinde göç ederek, kendilerine ait olduğunu bildikleri topraklara yerleşip, orayı yurt edinmişler.

* Anlatıda tasvir edilen büyük imparatorlukların, krallıkların isimlerinin anılmamasının ilk nedeni; tasvirlerin apaçık oluşu sebebiyle tarihsel gerçeklikten çok da uzaklaşmadan, uzak atalarının öyküsüne hâkim olmadıkça ne kendisini ne de felsefesini anlayabileceğimiz Spinoza'mızı öncelikle biraz daha masalsi bir dil ile, tarihsel kronolojiye ve de isimlendirmelere boğulmadan okuyabilmenin amaçlanması; en önemlisi de tarihleri boyunca bu insancıkları yok sayan emperyal güçleri anmamanın, anlatıya tepkisel bir incelik katacağının varsayılmasıdır.

Demir dövmesini bilen, aynı zamanda müzisyen olan, tok sesli, bilge krallarının, kocasını öldürerek sahip olduğu kadından doğma, rüzgârın ve hayvanların dilini bilen sevgili oğlu öldükten sonra, krallıkları Kuzey ve Güney olmak üzere iki parçaya ayrılmış. Kuzey ülkesindeki on kabile –buraya İsrail demişler– yıldızlı kumlar ülkesinin kuzeydoğusuna, Ortadoğu'nun en büyük imparatorluklarından birinin on farklı yerine yerleştirilmiş. Topraklarından ve birbirlerinden koparılan bu insancıkların, kendi dini metinlerine göre, Tanrı yolundan saptıkları için başlarına gelen bu ilk büyük sürgünden sonra –kendi ülkelerini kurmadan önce, peygamberleri ile yaptıkları ilk göçü saymaz isek– kaderin ağları onlar için oradan oraya savruluşun, katledilişin, vatansızlığın, tutsaklığın, ezilmişliğin, dışarıda bırakılmışlığın en uç örnekleri ile örülmüş. Bir var olmuş, bir yok olmuş, ama tarihlerinin bütün bu motiflerin tekrarları ile bezeli kumaşını dokumaktan, mücadele etmekten geri durmamışlar.

Güney halkı ise –burası Yahuda Krallığı imiş– bahsi geçen imparatorluk zayıflayınca, asma bahçeleri ve çıkıp Tanrı'ya bakabilmek için inşa ettikleri kule ile anılan başka bir imparatorluğun hâkimiyetine girmiş. Bu iki büyük gücün bölgeye hâkim olma savaşında Yahuda Krallığı'ndan bazıları isyan etmeye başlayınca, imparator onların kutsal mabetlerini yerle bir etmiş ve onları kendi imparatorluk topraklarına sürmüştü. Bu sürgün de onların yaşadığı ikinci büyük sürgünmüş.

Asma bahçeleri ve kuleleri talan edilip dağılan imparatorluğu başka bir krallık işgal etmiş, bu yeni kralın izni ile İsrailoğulları kutsal mabetlerini yeniden inşa etmişler ve bir süre üç farklı büyük gücün hâkimiyeti altında yaşamışlar. Daha sonra, Tanrı'nın insanların günahları için çarmıha gerilmeyi göze alan elçisinin doğumundan üç yüz doksan altı yıl sonra Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılan ve antik dönemin en göz alıcı eserlerini veren imparatorluğunun döneminde, baskı altında olan ve zaman zaman isyan eden İsrailoğullarının, yine farklı bölgelere sürüldükleri ve kendi topraklarına dönmekten men edildikleri üçüncü büyük sürgün olayı yaşanmış.

Etrafı yetmiş kurtla çevrilmiş koyunlar, * masalsı olmayan geçmiş

On beşinci yüzyılın sonlarında, beş asırdır İspanya topraklarında huzur içerisinde yaşayabilen Yahudiler, Elhamra Kararnamesi ile birkaç ay içerisinde mal varlıklarını satıp –yanlarına altın, gümüş ya da zinet eşyası almaları da yasakken– memleketleri bildikleri bu toprakları terk etmek zorunda bırakılınca, yine büyük, kitlesel bir göç yaşandı. Göç etmek ya da Hıristiyan olmak arasında seçim yapmak zorunda olan Yahudilerin

* Talmud metinlerinde göç eden Yahudiler, etrafı yetmiş kurtla çevrilmiş koyuna benzetilir.

bir kısmı din değiştirdi, bir kısmı katledildi, çok büyük bir kısmı da sınır dışı edildi. Din değiştirmek zorunda kalanlar sözcük anlamı “dönmeler” olan *conversos*; Hıristiyanlar arasında ise *converso*’lar “domuzlar” anlamına gelen *marranos* isimlendirmeleri ile anılıyordu.

Sınır dışı edilenlerin önemli bir kısmı Portekize yerleşti. Sürgünü dinlerini değiştirmeye yeğ tutan bu insanların, tıpkı Babil göçünde olduğu gibi, geride kalanlara –dini metinlerde de altı çizildiği üzere– bir üstünlüğü vardı. Yok olup gitmemek, “çürük incirlere” dönmek için, kutsal topraklarına ve mabetlerine yeniden kavuşabilme umuduyla, kaderlerine bir kez daha boyun eğip, yuvalarını terk ettiler. Sonrasında, 1536’da Portekiz engizisyonunun kurulmasının ardından, birçok Yahudi yine dinlerini değiştirmeye zorlandı ve birçokları yine, oradan da sınır dışı edildi.

Portekiz’in Lizbon kentinde yaşamakta olan Sefarad (İbranicede “İspanya” anlamına geliyor) Yahudilerinden Isaac Spinoza; ailesini Lizbon’dan Fransa’nın Nantes kentine götürdü. Isaac göze batmadan, dikkat çekmeden, yeni yurtlarının kültürü içine karışarak kendilerine bambaşka bir hayat kurabilmeyi umuyordu. Fakat işler umdukları gibi gitmedi; işler ailesi için, tıpkı ataları için olduğu gibi, hiçbir zaman yolunda gitmiyordu. 1615’te yeni yurtlarından da kovulduklarında, ailesi ile birlikte bu kez Hollanda’nın Rotterdam

* Kitab-ı Mukaddes’te Tanrı; göçü tercih edenleri iyi incirlere, etmeyenleri ise çürük incirlere çevireceğini bildirir.

kentine yerleşti ve on iki sene sonra da öldü. Isaac'ın iki oğlu kimliklerini, inançları gizlemekten yorulup, Yahudiliğin gereklerini yeniden yerine getirmeye başladıkları sırada Amsterdam'a yerleşmeye karar verdiler. Bu, onlar için cesaret gerektiren, zor bir karardı; fakat yine de, bir kez daha umutluydular. 1581'de İspanya'ya bağlı bir şehir devleti olmaktan kurtulup bağımsızlığını kazanan Hollanda, halihazırda Sefarad Yahudilerinin önde gelenlerini bünyesinde barındırıyordu. Ticaretin giderek geliştiği bu kıyı kentine hâkim olan özgürlük ve farklı kökenlere sahip insanlara yönelik hoşgörü havası ile Amsterdam, hem Yahudiler hem de dinlerini değiştirmiş olup açıkça Hıristiyanlığın, gizlice de Yahudiliğin gereklerini yerine getirerek yaşayan bazı converso'lar için bir cazibe merkezi haline gelmişti.

*“Gerçek köle; hazları
ile baştan çıkmış,
kendisi için iyi olanı
ne görebilen ne de
buna göre hareket
edebilendir: Yalnızca,
kendi rızasıyla, tümüyle
aklının rehberliği
doğrultusunda yaşayan
kişi özgürdür.”*

Bedensel varoluş

24 Kasım 1632'de, Amsterdam'da, Vlooienburg civarındaki Houtgracht Kanalı'nda, Portekiz göçmeni Yahudi bir ailenin konakladığı kiralık bir evde, Isaac Spinoza'nın oğullarından biri olan Miguel'in ikinci eşinden, kara saçlı, kara gözlü, güzel yüzlü, minik bir bebek doğdu.

Amsterdam'daki İspanyol-Portekiz Sefarad topluluğunun kurucularından biri olan Jacob Tirado tarafından bir sinagoga dönüştürülen evde, Beth Jacob Sinagogu'nda –Amsterdam'daki ilk sinagogda– sünnet edildi ve kendisine Bento Spinoza ismi verildi. Portekizcede bento “kutsanmış”, espinoza “diken”, d'espinhoza ise “dikenli yerden” anlamına geliyordu.

Bento'nun babası Miguel başarılı bir tüccardı, ayrıca Amsterdam Yahudi Okulu'nun ve sinagogunun da vasilığı görevini üstlenmişti. Kardeşi Gabriel'i doğurduktan sonra hastalanıp bir daha toparlanamayan anneciğini

kaybettiğinde, Bento henüz altı yaşındaydı. Dokuz yaşına geldiğinde ise babası yeniden evlenecekti.

Yedi yaşındayken dini eğitim veren Talmud Torah Okulu'na başladı. Okula Baruch ismi ile yazıldı. Baruch İbranicede “kutsanmış” anlamına geliyordu. Okulda yalnızca dini metinlerle ilgilenmekle kalmıyor, ortaçağ filozoflarını ve Yahudi filozofları da inceliyorlardı. Dini metinleri kolaylıkla ezberleyen Bento, bir süre sonra bu metinlerde çelişkiler görmeye başladı. Sevilen bir öğrenciydi; fakat sorduğu sorularla herkesi, özellikle de öğretmenlerini zorluyordu.

On yedi yaşındayken ağabeyi Isaac öldü. Babası dükkânlarında kendisine yardım edebilsin diye onu okuldan alınca hahamlık eğitimini tamamlayamadı. Seküler düşüncelere sahip babası halihazırda onun haham olmasını dilemiyor, dini eğitim almasını yalnızca kendi kültürünü içselleştirmesi ve topluluğun bir parçası olmanın ticari hayatta ona sağlayacağı kazançlar için istiyordu. Bento, yarım kalan eğitimini, yazar, diplomat ve de yayıncı olan –ilk Yahudi baskı makinesinin sahibi– kabalist Haham Menasseh ben Israel'den özel dersler almaya devam ederek telafi ediyordu. Israel aynı zamanda çok geniş bir çevreye de sahipti; siyasileri, entelektüelleri ve bilim insanlarını etrafında toplamıştı (Rembrandt** ile de arkadaşı).

* Talmud, dini hukuku, pratikleri ve mitleri içeren kitaba; Torah ise Tevrat'a karşılık geliyor.

** Hollandalı ünlü ressam (1606-1669).

Bento yirmi bir yaşındayken, üçüncü eşi Esther'i kaybeden babası da, onun ardından –beş ay sonra– vefat etti. Sonra da kız kardeşi Myriam oğlunu doğururken öldü. Ailesinden geriye babasının ilk eşinden doğma kardeşi Rebecca ve üçüncü eşinden doğma kardeşi Gabriel kalmıştı.

Evlerinde Portekizce, İspanyolca, İbranice ve Hollandaca konuşulurdu. İspanyolcayı okuma ve yazma dili, Portekizceyi günlük konuşma dili, İbraniceyi de ibadet dili olarak kullanıyorlardı. Hollandaca ise ticari ilişkilerinde, Yahudi olmayan dostları ile iletişimlerinde kullandıkları dildi. Bento'nun babasından Fransızca, ayrıca Talmud Torah'ta onunla yakından ilgilenen eğitmenlerinden biri olan Rav Saul Levy Morteria'dan da bütün incelikleri ile İbranice ve bunun yanı sıra İtalyanca da öğrendiği ve bu sayede Rönesans filozoflarının düşüncelerine erişme olanağı bulduğu bilinir. Bento ailenin ticari işleri ile ilgilenmeye başladığında Hollandacayı daha yoğunluklu olarak kullanmaya başladı. Fakat bu dilde kendini yazarak rahatça ifade edemiyordu.

Ölüm, salgın, kader

On yedinci yüzyılda sık sık patlak veren veba salgınından Amsterdam da mustarıptı. 1623-1624 yılları arasında, Amsterdam nüfusunun yüzde onu hayatını kaybetti. Salgın 1635-1636 yıllarında, daha sonra